

J. H. Parry

Spanien och det spanska väldet i Latinamerika

I. Befolkningskatastrofen i Latinamerika under 1500-talet

Överallt i Västindien åtföljdes den europeiska invasionen av en kraftig nedgång i befolkningen bland de infödda. På Stora Antillerna började nedgången mycket snart efter invasionen och var helt uppenbar för spanska iakttagare inom ett årtionde efter den första koloniseringen. Historie-skrivare bland de spanska missionärerna hänförde de höga dödstalen till den dåliga behandlingen och det hårda arbetet. De hoppades att lagstiftning och statskontroll skulle förmå hejda denna utveckling. Både missionärer och ämbetsmän frapperades av vad de själva beskrev som fysisk svaghet hos Taino-indianerna. De trodde att en starkare ras bättre skulle tåla odlings- och guldgrävararbetet, och förordade därför införandet av afrikanska slavar som skulle lätta bördan för infödingarna. Deras förhoppningar blev emellertid svikna. Inom ett århundrade var indianbefolkningen på de större öarna utplånad.

På fastlandet fann conquistadorerna vad de trodde vara hårdigare folkslag. Cortés och hans följeslagare blev mycket imponerade av aztekernas och deras lydfolks krigiska tapperhet, och likaså av snabbheten hos de indianska löpare som bar kurirbudskap mellan kusten och huvudstaden. Det område, som skulle komma att kallas för Nya Spanien, i stort landsträckan mellan Tehuantepecnäset och gränsen mot Chichimekerna, som gick i en vikande båge från Pánuco till Culiacán — bestod vid tiden för erövringen av högt utvecklade och välorganiserade samhällen, helt olika de små och primitiva stammarna på öarna. På inkräktarna gjorde befolkningen inte bara intryck av att vara stark och välorganiserad, utan också mycket talrik. Alla tidiga spanska skildringar framhåller städernas storlek och närheten mellan dem, särskilt runt stränderna av Texcoco-sjön, och i städerna folkträngseln på torgen, strömmen av fotgängare på brovägarna och det stora antalet kanoter på sjön. Visserligen utgjorde städerna vid sjöstranden undantag, med sina bördiga *chinampas*¹ och rika lydskatteinkomster; men också landsbygden var tätbefolkad. Bönderna levde på en enkel och enformig kost, huvudsakligen majs; de hade inga husdjur av betydelse och åt mycket litet kött. Majs ger stor avkastning och två till tre tunnland av någorlunda bra jord gav en tillräckligt stor skörd för att föda en normal familj. Dessutom gjorde intensivbruket av jorden med hjälp av hacka det möjligt att använda avsides arealer, som skulle ha varit värdelösa med mera utvecklade jordbruksredskap. På detta sätt utnyttjades det mesta av den odlingsbara jorden. Större delen av landet, utom där det var för höglänt, för brant, eller för vilt att ens hackbruk skulle vara möjligt, bär spår av en mycket tät bebyggelse; i många fall tätare än i vår tid. Bönderna var hänvisade till en låg existensnivå, inte bara på grund av överbefolkning på de brukbara arealerna, utan också genom skattetrycket från de lokala stormännen, samt genom tremaktsalliansen med aztekerna, vilket betydde att de fråntogs det mesta av sin överskottsproduktion av livsmedel och nästan hela sin produktion av värdefulla varor, som bomullstyg och kakao. Under årtiondena omedelbart före erövringen gick utvecklingen troligen mot en befolkningsökning, trots den låga levnadsstandarden och de åderlätningar som krig och massoffer av människor förorsakade. Dessa avtappningar var betydande; krig igångsattes regelbundet, inte bara för att erövra land, slavar och skatter, utan också för att erhålla fångar till människooffren. Större ceremonier krävde ofta tusentals offer. Människor fanns det gott om och de kostade föga, och likaså den mänskliga arbetskraften. Genom skickligt organiserat kollektivarbete och

¹ *Chinampas* = flytande trädgårdsodlingar.

slavarbete skapade dessa indiansamhällen med endast handkraft och utan att använda dragdjur eller mekaniska hjälpmedel en förvånande mängd stora anläggningar, bevattningssystem, regleringsdammar, akvedukter, vägbyggen och väldiga offentliga byggnadsverk.

Här fanns vad conquistadorerna sökte efter; både land, föda, guld och till synes outtömliga mängder av foglig arbetskraft. Under de första koloniseringsåren övertog spanjorerna, sedan de hade besatt de viktigaste maktcentra, de förutvarande härskarnas tribut- och lydsystem. De började nästan genast att förändra det, dels därför att deras *encomienda*-lotter² inte alltid sammanföll med de politiska indelningarna och skattegrupperingarna från tiden före erövringen, och dels därför att vissa former av beskattning — t.ex. i form av fjäderdräkter — inte intresserade dem. I allmänhet grundade de sina krav, både av beräkning och med hänsyn till omständligheterna, på i stort sett det system av tributer och tjänster som gällt under aztekernas tremaktsallians och under den lokala indianaristokratin — ett system som faktiskt fortfarande var i bruk bland många av de senare. Spanjorernas taktik var att utkräva litet mindre än tidigare praxis tillät dem, i syfte att förlika indianerna med deras styre; men i själva verket försökte de förhandla till sig så mycket som möjligt genom indianernas hövdingar. Liksom sina föregångare var de framstående byggkonstruktörer och liksom dessa blev de nu också vana vid en ytterst slösaktig användning av arbetskraft: den befolkningsreserv varifrån arbetskraften utgick verkade outtömlig. Då indianbefolkningen inte längre decimerades av människooffer och ändlösa krig — sedan erövringen hade blivit ett faktum — borde den redan talrika befolkningen ha ökat i antal. I stället kom den liksom redan hade skett på öarna, att snabbt gå tillbaka.

Tecken som tydde på att det blev svårare att värva arbetskraft och att skatteunderlaget i vissa områden var i sjunkande började förmärkas i tjänsterapporter och i missionärernas skrifter, t.ex. Motolinías från 1530-talet. Därefter blev klagomålen allt vanligare förekommande och allt allvarligare till sitt innehåll under femtonhundratalet. De flesta moderna historiker, från Robertson och Raynal³ och fram till allra senaste tid, har avfärdat och förringat klagomålen. För sjutton- och adertonhundratalets historiker var de numerära uppskattningarna i tidiga spanska berättelser helt enkelt otroliga. Man förmodade att conquistadorerna och missionärerna hade överdrivit befolkningens storlek från före erövringen antingen av godtrogenhet eller försumlighet eller fullt medvetet i syfte att uppförstora de egna bedriftena under erövringen och omvändelsearbetet; missionärerna hade överdrivit den efterföljande nedgången för att säkerställa en skyddslagstiftning åt sina indianska församlingar; slavgodsgämare, *encomenderos*, och arbetsgivare överdrev svårigheterna med att skaffa arbetskraft för att därigenom tillförsäkra sig större förläningar. Emellertid har under de sista femton åren en noggrann analys av skattesummor och folkräkningssiffror från församlingarna visat att femtonhundratalskrönikorna verkligen har varit på det hela taget korrekta. Den förvånansvärt talrika befolkningen vid tiden för erövringen drabbades av en katastrofal nedgång under det första århundradet. Indianbefolkningen var i början av sextonhundratalet troligen mindre än en tiondel av vad den hade varit hundra år tidigare.

Befolkningen i Nya Spanien före erövringen har grovt uppskattats till ungefär 25 miljoner, vilket troligen är en korrekt siffra. År 1532, när den andra *audiencia*⁴ försökte bringa ordning i beskattningen och begränsa *encomienda*-indelningen, hade den troligen sjunkit till närmare 17 miljoner. En så kraftig nedgång kunde inte ha orsakats enbart av missbruk och för hårt arbete;

² Encomiendasystem = indianbefolkningen fördelas av myndigheterna till olika kolonister.

³ W. Robertson, *History of America* (London 1777). G. T. Raynal publicerade 1770 ett stort verk på franska om handeln med Latinamerika. (L. J.)

⁴ *Audiencia*=kolonial provinsregering, administrativt organ, högre domstol.

även om det var nog så vanligt att sådant förekom, särskilt under den forcerade återuppbyggnaden av staden México. På den tiden var spanjorerna mycket få och mycket ojämnt spridda över landet. De flesta hade slagit sig ned i höglänta områden och i synnerhet på den centrala högplatån, i eller i närheten av Mexico City. I låglandet vid kusterna fanns det mycket färre spanska kolonisatörer. Många områden, t.o.m. bördiga områden med en talrik indianbefolkning, berördes knappast av den spanska kolonisationen. Storleken av indianbefolkningens tillbakagång varierade naturligtvis mellan de olika regionerna. Det skedde en kraftigare tillbakagång i låglandet vid kusterna än på högplatån; på både Stilla Havets- och Karibiska kusten tyder tillgängliga vittnesberättelser på en minskning med ungefär 50 % mellan 1519 och 1532. Även i de områden där det ännu inte förekom någon spansk kolonisation eller utkrävdes tvångsarbete gick befolkningen tillbaka. Tillbakagången stod alltså inte i någon direkt och påtaglig relation till omfattningen av spanjorernas aktiviteter i landet; den berodde mest på smittosamma sjukdomar som följde med inkräktarna, och mot vilka de infödda inte var immuna. Smittkoppor kom till Mexico City med Cortés' armé och vållade många dödsfall i staden i början av 1520-talet. Det exceptionellt höga dödstalet vid kusterna kan ha berott på malaria eller gula febern, som införts från Europa och spriddes i Mexico genom myggor. De olika dödsorsakerna kan man bara gissa; vad som är säkert är att deras verkningar blev allt allvarligare under de närmaste hundra åren.

Indianbefolkningens gradvisa tillbakagång hade till följd att avsides trakter övergavs och man upphörde t.o.m. att odla en del av de ganska bördiga jordarna. Det tomrum som uppstod upptogs mestadels av boskapsskötsel, oftast hornboskap i låglandet och i dalarna och får i höglandet och hästar, mulåsnor och getter över hela området. Samtliga dessa djur var tidigare okända på den amerikanska kontinenten och infördes av spanjorerna. Importen av boskap var särskilt betydande på 1530-talet; och sedan de en gång införts, förökade sig djuren oerhört snabbt i områden som aldrig tidigare hade använts till betesmarker. Med boskapen tillkom ytterligare en förändring i Nya Spaniens ekonomi som orsakade en djupgående omorientering i användandet av jorden. Indianerna deltog i viss mån i denna omställning. Förutom de som användes som boskapsskötare och fåraherdar av de spanska godsägarna, höll sig några rika indianer och ett par indian-samhällen, särskilt bland det privilegierade och företagsamma Tlaxcala-folket, med egna fårhjordar. Indianska mulåsnedrivare har det berättats om; troligen var det inte heller ovanligt att indianerna höll sig med getter redan på 1530-talet, även om det inte står något skrivet härom. A andra sidan ägnade sig mycket få indianer åt boskapsskötsel. Kanske avskräcktes de från detta av avsky och t.o.m. fruktan för de stora, okända djuren. Mera troligt är emellertid att de förhindrades att hålla boskap genom svårigheterna att få rätt till tillräckligt stora betesarealer för en lönsam boskapsuppfödning.

Boskapsskötseln producerade nya varor och bruk som i viss mån kom indianerna till del. Användandet av lastdjur ersatte så småningom det slösaktiga användandet av människor som bärare, allteftersom befolknings-nedgången minskade tillgången på arbetskraft. För dem som skaffade sig får och getter blev köttet av dessa djur en ny proteinkälla, ett nytt tillskott till en dittills nästan enbart vegetabilisk kost. (I detta sammanhang är det märkligt att trots att indianerna före erövringen oftast var beroende av fisk för sitt behov av animaliskt protein, var deras fiskeredskap — nät, ryssjor, mjärdar, krokare, spjut etc — mycket dåliga och outvecklade. De iberiska folken hade i många århundraden haft en anmärkningsvärd sortering av sådana redskap. Indianernas färdigheter i fiske och jakt på *chichicuilotes* — en sorts vadarfågel i insjöarna — förbättrades betydligt efter kontakten med européerna.) Nötköttet, som var spanjorernas huvudföda, äts knappast alls av indianerna, utom då de hade råd att köpa det eller, vilket var vanligare, lyckades komma åt att stjäla det. Spanska boskapsägare i de norra gränsområdena klagade ibland på de ”vilda” indianernas otillåtna slakt av boskapen. Mjölk hade ingen betydelse

för kosthållet. Indianerna tyckte antingen illa om mjölken eller hade ingen möjlighet att få tag på någon; spinkiga bakgårdsgetter och halvvild småboskap kan inte ha gett mycket mjölk. Viktigare än kostförändringarna var de nya klädessederna. En rad yllespinnerier etablerades från 1530-talet och framåt, en del ägda av indianer, men de allra flesta ändå ägda av spanjorer. I höglandet började yllekappor och yllefiltar, föregångare till den nuvarande *serape* snart att ersätta den traditionella *manta*, vävd av bomull eller andra växtfibrer. Bomullsväv hade förut varit en av de viktigaste tribut-varorna. Under senare delen av 1500-talet började denna form av beskattning att försvinna, och tributvarorna ersattes med en ren penningskatt. Bomullsodlingarna i de varmare delarna av landet reducerades efter hand under samma tid.

I de befolkade delarna av Nya Spanien utfärdade vicekonungaregeringen under de hundra åren mellan 1520 och 1620 formella förläningar på totalt mera än 44 000 km² att användas till boskaps-estancior, nästan uteslutande åt spanjorer, och mera än 30 000 km² att användas till fårbeta, en del åt indianer, men ännu mera åt spanjorer. Förutom detta minst 5 000 km² som tilldelades spanjorer att användas för åkerbruk, dvs. för produktion av antingen säd, t.ex. vete för export till Spanien, eller djurfoder. Mera än 75 000 km² fick härigenom en ny användning. Det mesta av denna stora areal hade vid tiden för erövringen använts av indianer för åkerbruk och därefter antingen fråntagits dem eller, vilket var vanligare, övergetts av dem som en följd av befolkningens tillbakagång. Under 1500-talet skedde således en enorm jordbruksomställning; en massövergång från jordbruk till boskapsuppfödning. Den förstörande verkan som denna omställning hade på det traditionella indianjordbruket var faktiskt mycket större än vad siffrorna antyder, eftersom boskapshjordarna betade av mycket större områden än vad som officiellt var bestämt. En boskaps-estancia var i teorin ett kvadratisk stycke land vars sidor hade längden av en spansk legua, ungefär 4,2 km. Dess yta var alltså över 17,5 km². På denna areal hade koncessionsinnehavaren rätt att hålla 509 djur, eller 28 djur per km² — vilket också förväntades av honom. Motsvarande siffra för får var 260 st. per km², vilket även då det gäller småboskap, innebar ett alltför intensivt avbetande. Varje estancia skulle hålla ett avstånd av minst en *legua* till närmaste granne eller närmaste indianby. Den skulle alltså omges av ett bälte av oanvänt land. De stora hjordarna och den snabba tillväxten gjorde att dessa bälten inte fungerade. Den areal som den spanska boskapen betade av var troligen två till tre gånger större än den som man tänkt sig vid de officiella förläningarna. Djuren strövade fritt genom randområdena och in i indianernas odlingar. Som den fungerade i Spanien var denna okontrollerade avbetning vid vissa årstider vanlig och t.o.m. nödvändig. I Spanien krävde lagen att det mesta av den brukade jorden skulle hållas öppen för avbetning sedan skörden bärgats.

I Nya Spanien infördes samma ordning; men i praktiken betydde detta att halvvilda, okontrollerade boskapshjordar från de öppna vidderna ständigt invaderade den brukade jorden. Indianerna klagade oupphörligt till myndigheterna på skadeverkningar på sina grödor. Både *Juzgado General*⁵ och audiencias lagstiftade mot intrång och utdömde skadestånd, men ofta fanns det ingen möjlighet att se till att lagen efterföljdes. Kaktusstängsel, som numera är vanligt på den mexikanska landsbygden, var ett senkommet och otillräckligt skydd mot dessa förstörande härjningståg. I många indiansamhällen övergavs jordbruket helt och hållet i förtvivlan, sedan skördarna oupphörligt hade spolierats av stora hjordar av förhärjande djur.

Mot denna bakgrund av förstörelse är det lättare att förstå avfolkningen av Nya Spanien. Till det ständiga tärandet genom försvagande sjukdomar och svält, lades svåra och oersättliga förluster genom större epidemier. En sådan epidemi härjade över hela Nya Spanien åren 1545-46, medan det i kolonin ännu rådde en irriterad osäkerhet om encomienda-systemets framtid. Den exakta

⁵ *Juzgado General* = högre rättsinstans

sjukdomsarten kan inte säkert fastställas och inte heller den dödlighet som epidemin förorsakade, men rapporterna därom till Spanien oroade regeringen så mycket att arvprinsen Filip i kejsarens frånvaro beordrade en noggrann inspektion av hela kolonin för att fastställa skatteunderlaget bland befolkningen och inventera samtliga indiansamhällens resurser, och med den uttryckliga avsikten att revidera arbets- och tributbeskattningen. En rad *visitas*⁶ företogs verkligen omkring 1548. Den bevarade redogörelsen, *Suma de Visitas*, täcker ungefär hälften av Nya Spanien-området. Från de uppgifter som den innehåller samt ur andra källor har nyligen en noggrann uppskattning av hela indianbefolkning-m i Nya Spanien år 1548 framlagts. Antalet är 6 300 000.

En krympande indianbefolkning måste genom skatt och arbete försörja både sin egen överklass och en växande spansk befolkning. Vid mitten av 1500-talet hade nedgången nått därhän att skatte- och arbetsbördan innebar allvarliga umbäranden för de överlevande indianerna. Spanjorerna i landet behövde inte precis känna på umbäranden, men fick stora svårigheter genom bristen på arbetskraft. De sökte dessutom ny arbetskraft för malmutvinning ur nyupptäckta silvergruvor. Den genomgripande reformen av beskattningssystemet under 1550-talet var främst avsedd att minska besvärligheterna för indianer och spanjorer, men också att öka inkomsterna för Spanien eller åtminstone förhindra att dessa minskade — genom en mera rationell och systematisk beskattning. Skatten från varje stad eller by blev nu i stället för en totalsumma, som var grundad på sedvänja och avtal med *encomenderos*, beroende av hur många personer varje hushåll bestod av, och uträknad i vanliga mått, oftast majs och rena pengar, eller en kombination av båda slagen; ett visst antal silver-*reales* och en viss kvantitet majs för varje skattskyldig i staden. Som ett resultat av denna ordning skulle skatten automatiskt bli mindre när det nöjaktigt kunde bevisas för en officiell *visitador* att befolkningen hade gått tillbaka. Å andra sidan inkorporerades nu många samhällen som tidigare hade varit befriade från skatt, och privilegierade grupper, som t.ex. Tlaxcala-folket förlorade sin särställning. Vad beträffar arbetet, förbjöds *encomenderos* att kräva arbetstjänst som en form av beskattning; indianerna uppmanades att ta lönearbete; och det skedde en början till systematisk organisation av *repartimiento*-arbete⁷ för offentliga ändamål. Import av neger-slavar uppmuntrades och dessa användes i stort antal i spanska hushåll, i gruvorna och i Vera Cruz' hamn. Dessa åtgärder kan ha haft en viss funktion att mildra eller åtminstone fördela indianernas bördor, men de hejdade inte befolkningsnedgången. En törst efter detaljerade uppgifter om Amerikas folk och resurser präglade Filip II:s regering. De skattehandlingar, rapporter och *relaciones* från 1560- och 1570-talet som har bevarats är mera detaljerade och exakta än något tidigare material, och med utgångspunkt från dem kan befolkningskurvan följas ganska nära. 1568 var indianbefolkningen i Nya Spanien troligen under 3 miljoner. Åren 1576-79 härjade åter en epidemi, troligen smittkoppor, i kolonin. Samtliga rapporter är överens om att dödlighetstalet denna gång var större än under 1545-46. Indianbefolkningen år 1580 har uppskattats till 1 900 000. Dessutom slog epidemin 1576-79 sönder en optimistisk illusion om arbetet i tropikerna; dödligheten bland negrerna visade sig vara minst lika kännbar som bland indianerna.

Under 1500-talets sista årtionden började Nya Spaniens spanska befolkning för första gången att känna på allvarliga svårigheter; svårigheter åtminstone i jämförelse med den tidigare så lättvunna rikedom. Byggandet av kyrkor och andra större offentliga byggnader gick saktare och lades helt ned på en del platser. Kommenderingen av arbetskraft till gruvor och egendomar blev allt svårare och lönerna för fria arbetare steg hastigt. Matförsörjningen i städerna blev alltmera osäker och matpriserna sköt i höjden. Det är visserligen sant att stora jordbruksarealer nu var under

⁶ *Visitas* = inspektioner

⁷ *Repartimiento* (=andel) avser ”dagsverken”. Se vidare nedan.

spansk kontroll och att produktiviteten hos indianerna troligen hade ökat, eftersom bönderna när de blev färre drog sig tillbaka från avsides jordbruk och endast höll den bästa jorden uppodlad. De övertog dessutom några europeiska tekniska uppfinningar för att spara arbete och öka avkastningen; t.ex. blev *el arado*, den enkla andalusiska plogen utan hjul ganska vanlig. Emellertid mera än uppvägdes dessa förbättringar av den kontinuerliga minskningen av den arbetande befolkningen. Tillgångarna av majs, grönsaker, frukt, fisk, vilt, bränsle, foder och hö berördes direkt, då alla dessa produkter näsan uteslutande kom från indianerna, och av dem fördes till städerna för att säljas eller som skatt. På samma gång blev det även ont om nötkött, fårkött och vete, Nya Spaniens spanjorernas traditionella föda, som producerades av dem själva. Alltför hård avbetning av marken var förmodligen orsaken till bristen på kött; spanjorerna fick lida för sina farföräldrars oförsiktighet. Nötboskap och får, i synnerhet får brukar på okontrollerade betesmarker föröka sig till gränsen för hur många området räcker till för och därefter själva förstöra sina möjligheter att livnära sig. I Nya Spaniens högland började de mera ätbara grässorterna och växter med ätbara frön, som mesquite, försvinna från fårbetesmarkerna och ersättas av inträngande dvärgpalmsorter och opuntiakaktusar. Den årliga svedjningen av fårmarkerna och getternas avbetning förstörde skogarna och buskvegetationen och omöjliggjorde en återhämtning. Tillsammans åstadkom avbetning och svedjning i ett land med långa torrperioder och våldsamma sommarregn, jorderosion och igenslamning av floder och sjöar, översvämning av dalarna, och ökad utbredning av en improduktiv halvöken. Naturligtvis började boskapsbesättningarna nära städerna att minska när betet försämrades. En lag utgående från vicekonungen under 1590-talet i avsikt att reglera betet och förbjuda slakt av hondjuren kom för sent och var omöjlig att genomdriva. De stora hjordarna rörde sig norröver mot vidsträckta, nya betesmarker i Chichimekiskt land, där de befann sig alltför långt från städerna för att kunna användas som föda och där den huvudsakliga vinsten var försäljningen av hudar och talg.

Vicekonungarna och lokala myndigheter försökte ge sig i kast med livsmedelsbristen och de höga priserna genom att tillämpa de vanliga 1500-talslösningarna — prisstopp, förbud av massuppköp i monopoliserande syfte, begränsning av all livsmedelsförsäljning till auktoriserade torg och marknadsplatser, etablerande av kornbodar, som med hjälp av förköpsrätt lagerhöll säd och sålde den vidare under perioder då det rådde brist. Dessa *alhóndigas* sattes först upp av Enríquez som en nödtåtgärd under peståret 1578; men de blev genast en permanent företeelse i Mexico City och andra större städer. 1579 utökades den restriktiva lagstiftningen med ett påbud till alla *encomenderos* att sälja en tredjedel av skattmajsens till dessa alhóndigas, återigen till ett fast pris. Under 1590-talet gjordes ansträngningar att få indianbyarna att betala en större andel av skatten in natura och att producera mera animalisk föda, särskilt höns; men det blev inte mycket av dessa påbud, dels på grund av administrativa svårigheter, dels på grund av indianernas passiva motstånd mot nya pålagor.

Den officiella motåtgärden mot den växande bristen på arbetskraft var ett system av arbetsransonering. Så länge det fanns gott om arbetskraft kunde den uppåddas från indiansamhällen när och var helst det behövdes. En folkrik stad behövde inte lida något allvarigare avbräck, när det krävdes att man, ofta mycket snabbt, skulle ställa ett par hundra man till förfogande för visst ändamål. Efter 1576 upphörde repartimientos att vara en tillfällig och speciell praxis, med hjälp av vilken en spanjor med maktställning kunde anskaffa åtminstone en tillfällig arbetsstyrka genom lokala myndigheters försorg och blev istället ett strängt, välorganiserat system för periodisk utkommendering av arbetskraft. Ett antal av den vuxna, manliga befolkningen uppåddades i omgångar för att arbeta åt spanska arbetsgivare. Antalet skiftade med arbetets art och i enlighet med jordbruks säsongen, men på sådana villkor som lagen föreskrev. Det antal som krävdes varje vecka av varje stad baserade sig på folkräkningar som företogs med täta intervaller i syfte att

bestämna skatten. Repartimientoarbetare kunde enbart användas av den arbetsgivare som de blivit officiellt tilldelade och endast för bestämda, godkända ändamål. Efter 1580 godkändes sällan repartimientoarbeten för kyrkobyggen eller privat byggnation. Delvis av detta skäl påbörjades mycket få större byggnadsarbeten och de som förekom tog många år att avsluta; en markant skillnad mot den tidigare perioden. Det enda större undantaget från denna regel i 1600-talets Nya Spanien var det stora företaget att dränera Texcoco-sjön, vilket var nödvändigt efter översvämningar som berodde på uppslamning till följd av jorderosionen. Den tidiga 1600-talslagstiftning uteslöt de flesta fabriksidkare, speciellt socker och textil, som repartimiento-berättigade arbetsgivare. Då återstod faktiskt bara (förutom för brådslande offentliga arbeten) livsmedelsproduktionen och silverutvinningen — de två grundpelarna i hela spanska Amerikas ekonomi och vars prioritet ingen kunde ifrågasätta.

Som ett medel att ekonomiskt utnyttja en krympande arbetstillgång på bästa sätt, var repartimiento-systemet ett misslyckande. Förutom de möjligheter det erbjöd för allt slags missbruk var det klumpigt och besvärligt att handlägga. När, som det ofta hände, indiansamhällen helt öppet vägrade ge sitt bidrag var det omständigt och kostsamt att bestraffa dem och tvinga dem till lydnad. I bästa fall fick systemet fram okunniga, ovilliga och ständigt förnyade arbetslag. Den korta arbetsperioden och den snabba rotationen medförde mycket tidsspillan på resor. En veckas arbete kunde medföra två veckors resor eller mera, särskilt i de mera avlägsna gruvstäderna — tid som gick förlorad för indianerna utan att spanjorerna tjänade något på det. Den ambitiösa ”Storuppsamlingen” under 1500-talets sista år var bl.a. ett försök, fast otillräckligt, att hindra tidsförlusten. Den hopplösa pessimismen i vicekonungarapporterna, och tecknen på hård konkurrens om arbetskraften mellan de spanska arbetsgivarna, den stadiga minskningen av de arbetskommenderade gruppernas storlek, som ju var baserad på de ofta förekommande skatteberäkningarna, allt tyder utan tvekan på att mot slutet av 1500-talet hade repartimiento-systemet misslyckats med att uppbringa tillräckligt stora arbetsstyrkor ur den stadigt krympande indianbefolkningen för att kunna tillmötesgå de krav som Kronan officiellt hade givit prioritering att använda de arbetare till, som överhuvudtaget stod att förfoga över.

I början av 1600-talet var den bofasta indianbefolkningen i Nya Spanien föga mera än en och en kvarts miljon. De vita och mestiserna ökade stadigt i antal och kan redan ha uppgått till 100 000, av vilka de flesta i ringa mån bidrog till den direkta produktionen, och från ekonomisk synpunkt helt enkelt var ett antal munnar att mätta. Den indianska livsmedelsproduktionen var helt otillräcklig för att försörja de spanska städerna; det blev allt nödvändigare och samtidigt allt lönsammare att odla brödsäd på stora blandjordbruk i spansk ägo och under spansk ledning. Ägarna till dessa *latifundier* fann liksom fabriköreerna, och i högre grad än de som skötte gruvdriften, att det var omöjligt att lita till det officiella arbetssystemet. De såg sig därför tvungna att vända sig till den fria arbetskraften, *peones*, *gañanes* och *laboríos*. I den krisartade situation som rådde i indiansamhällena under början av 1600-talet var indianerna mycket villigare att ta löne-arbete än tidigare; och haciendorna betalade mycket bättre löner än vad som var bestämt för repartimiento-arbete. Mycket av det arbete som krävdes var tillfälligt, varierande med säsongen; men varje hacienda behövde dessutom en fast arbetsstyrka, som skulle vara tillgänglig vid alla tider på året och helst bofast inom ägorna. Hacienda-livet utövade en dragning på de krisdrabbade indianerna, även om villkoren var hårda; åtminstone fick de fast lön och vid behov även en möjlighet till kredit; deras arbetsgivare tog i eget intresse sig an att skydda dem från kravet på repartimiento och andra samhällskrav. En *hacendado* ville naturligtvis behålla sin arbetsstyrka för eget bruk och en *peón* som blev bofast på en hacienda fick svårt att lämna den. Ofta hade han överhuvudtaget inte någonstans att ta vägen. I de mest bördiga områdena började haciendas att utöka sina ägor genom inköp eller på annat sätt tills deras gränser sammanföll; eller också att gå så nära inpå

indianbyarna att det inte fanns några reservjordar att tillgå för indianernas nyodlingar. I stället för lösdriveri och trolig svält måste peónen stanna kvar där han befann sig eller söka nytt arbete på en annan hacienda. Men detta senare kunde man hindra honom från att göra på flera olika sätt som redan hade förekommit bland de tidigare lönearbetarna på textilfabrikerna. Hacendados låste inte in sina arbetare som fabriksägarna ofta gjorde, men de kunde hålla den i slaveri genom skuldsättning. En peóns anställning åtminstone i teorin var uppgjort som ett fritt arbetskontrakt kunde förhindra att lämna haciendan genom sina skulder till arbetsgivaren. Skulder kunde man ådra sig på många sätt. Arbetsgivaren kunde t.ex lämna lån eller förskott på lönen i reda pengar eller in natura, och då ofta i form av kläder. En lantarbetare kunde få mat av sin arbetsgivare men vara tvungen att köpa mat på kredit för sin familj, också från arbetsgivaren. Eller också fick arbetaren plantera brödsäd för sin familj på en jordlott som arbetsgivaren tilldelade honom; ofta gick de så till att en hacendero som kom över land antingen genom inköp eller i förläning, dessutom fick rätt till de indianer som eventuell bodde i området eftersom de inte kunde betala arrende och alltså blev skuldsatta hos godsägaren. Under större delen av 1600-talet hölls också arbetsgivarna ansvariga hos myndigheterna för de på ägorna boende indianernas skatt; detta arrangemang betydde en årligen återkommande skuldsättning till arbetsgivaren. Skulderna kunde, hur de än hade uppstått, betalas med arbete, i brist på pengar, och ärvdes från far till son. Ingen lagstiftning hindrade peones att fritt flytta inom landet hur mycket de än stod i skuld. Hela livegenskapsituationen hade uppstått utanför den bokstavligen lagen. Trots detta var det genom gällande tradition och praxis ytterst svårt för indianerna att lämna den arbetsgivare där de var skuldsatta, om inte egendomen blev såld. Då detta hände skulle köparen överta skulderna och ersätta försäljaren för dem. Peones var med andra ord bundna till jorden och inte till ägaren; under 1600-talet kallades de ofta för *adscripticios adscripti ad glebam* [= tilldelade jorden].

Under 1600-talet gick utvecklingen från repartimiento mot livegenskap vilket var det bästa sättet att anskaffa arbetskraft. 1632 avskaffades formellt repartimiento-skyldigheten för alla ändamål utom offentlig byggnation och gruvdrift. Från arbetsgivarnas synpunkt hade livegenskapen många fördelar framför repartimiento-systemet. De kunde räkna med livegenskapen som stadigvarande och ändå medförde den inte så stora kapitalkostnader som var förbundna med slavimporten; mot slutet av århundradet var användandet av negerslavar mestadels begränsat till hushållsarbete, där deras funktion lika mycket var att demonstrera ägarens förmögenhet som att arbeta. I motsats till repartimiento kunde livegenskapen användas för att binda arbetare vid vilket yrke som helst — jordbruk, boskapsskötsel, malmbrytning, stenbrytning, sockerframställning, vävning, osv.; den kunde dessutom binda flera sorts människor. Mestiderna var t.ex. befriade från repartimiento men de kunde hållas i slaveri genom skuldsättning, vilket ofta förekom, och var en viktig faktor under en tid då dessa snabbt ökade i antal och sällade sig till *léperos*, lösdrivarna, som trängdes på gatorna i Mexico City och andra stora städer. Även från de livegnas synpunkt var livegenskap ofta att föredra framför att fördela sin tillvaro mellan en avfolkad och utblottad by och det återkommande hårda repartimiento-tvånget; åtminstone erbjöd livegenskapen en sorts säkerhet och ofta en viss grad av vänligt bemötande och även förståelse mellan *peón* och *patrón*. Myndigheterna satte sig aldrig på allvar emot livegenskapen. Det stiftades lagar mot de värsta missbruket som systemet innebar, kreditsummorna begränsades, och tvångsmetoder för att få indianerna skuldsatta förbjöds; och i allmänhet önskade man från myndigheternas sida, teoretiskt, ersätta tvångsarbetarna med fria löntagare, särskilt i gruvorna, och fann inga tvingande skäl för att inte skuldsättningen skulle få hålla människor i nyttigt arbete. Myndigheterna jagade förrymda gäldenärer och återförde dem till deras arbetsgivare utan att detta blev kritiserat, öppet eller

förtäckt, av vicekonungaregeringen eller av *Consejo de Indias*.⁸

Livegenskapen blev en oundgänglig företeelse i den koloniala ekonomin, och karakteristisk för det sociala livet i Nya Spanien. Genom den förflyttades många indianer från de gamla central-orterna för indiansk kultur och utsattes i stället för spanskt inflytande och började uppta spanskan som sitt språk och gifta in sig i andra stammar eller med halvblod och uppgå i ett begynnande rasblandat samhälle. Detta fortsatte i Mexiko och Centralamerika in på 1900-talet och i många delar av Spanskamerika har det fortsatt till idag. Genom livegenskapen löste de spanska kolonisterna i Nya Spanien tillsammans med dem av indianaristokratin som hade antagit deras livsmönster, i stort sett det allvarliga arbetsproblem som hade uppstått genom avfolkningen. Tillgången på livsmedel för städerna upprätthölls trots återkommande perioder av nöd och svälthot; många samtida rapporter beskriver smutsen och oordningen i de fattigaste delarna av Mexiko City. Det kom naturligtvis år med stora skördar; nöden var inte oavbruten, utom för indianerna som under första hälften av 1600-talet syntes dömda till en obarmhärtig utplåning. Ekonomin fortsatte att fungera, men på en lägre nivå och trögare än tidigare. Jämfört med 1500-talets överflödande vitalitet och den rikedom och glans som skulle följa på 1700-talet innebar 1600-talet för Nya Spanien en period av depression och nedgång. Kanske nåddes den lägsta nivån på 1620- och 1630-talet, när den enorma arbetsinsatsen för Huehuetoca-dräneringskanalen nära Mexico City sammanföll med en lång rad av dåliga skördeår. Befolkningstalet var troligen också på sin lägsta nivå vid denna tid. Nedgången hade dämpats och slutligen upphört. I låglandet vid kusterna hade den troligen upphört runt sekelskiftet 1600, på högplatån tjugo, trettio år senare. Kort därefter började befolkningstalet att stiga, men mycket långsamt. Återhämtningen var särskilt svag bland indianerna; den moderata tillväxten under senare delen av 1600-talet och den snabbare tillväxten under 1700-talet skedde huvudsakligen bland mestiserna.

Det tydligaste symptomet på den koloniala ekonomins riktning i helhet finner man i silverproduktionens fluktuationer. Gruvdriften var en favoriserad industri, som klart prioriterades när det gällde att officiellt fördela arbetskraften. Gruvdriften behövde mycket folk och prioriteringen avsåg att dämpa eller fördröja verkan av bristen på arbetskraft. Silverproduktionen utvecklades tämligen stadigt under andra hälften av 1500-talet och nådde en topp mellan 1591 och 1600. Från denna höga nivå gick produktionen sakta ner fram till 1630. Från 1630 till 1660 var det en brant nedgång; 1660 var de officiella leveranserna av silver till Spanien litet över en tiondel av vad de hade varit 1595. Någon tid efter 1660 började produktionen åter att stiga; mot slutet av århundradet nådde den siffrorna från 1580-talet. Under 1700-talet steg produktionen stadigt och snabbt och låg nästan hela tiden över den högsta produktionen under 1500-talet. Det är sant att 1700-talets höga avkastning till stor del berodde på stora kapitalinvesteringar, en förbättring av den finansiella organisationen, och användande av förbättrad teknik och mekaniska hjälpmedel. Det är också sant att avkastningen under de dåliga åren på 1600-talet var hämmad av andra faktorer än bristen på arbetskraft: utarmning av de rika dagbrotten, tekniska svårigheter att torrlägga djupa schakt, avbrott i leveranserna av kvicksilver för reduktionsprocessen. Emellertid måste avfolkningen eller den förtvivlade bristen på folk ha varit den främsta anledningen till en så markerad nedgång. Den ekonomiska depressionen i Nya Spanien på 1600-talet stod i samband med en stor befolkningskatastrof, kanske den allvarligaste i historien. Katastrofen var för de amerikanska infödingarnas del ett orubbligt faktum. En ny blandras tog deras plats och växte i långsamt antal; men först på nittonhundratalet blev de nya lika många som den befolkning som hade bott i Mexiko när Cortés första gången landade där.

Denna redogörelse om avfolkningen berör huvudsakligen Nya Spanien därför att omständig-

⁸ *Consejo de Indias* = den högsta koloniala myndigheten i Spanien.

heterna där är mera kända än på andra platser. En rad noggranna och mycket kunniga studier har under de senaste åren klarlagt storleken av tributbeskattningar och folkräkningar i Nya Spanien på 1500- och 1600-talet. Inga jämförbara klarlägganden har gjorts för de andra provinserna; inte heller har jämförbara fakta kommit fram därifrån. Det är emellertid ganska säkert att det i Guatemala, Quito, Peru och Alto Perú, Nya Granada och Tierra Firme förekom en liknande tillbakagång av den infödda befolkningen. Härjande epidemier rapporterades från alla dessa områden. Omfattningen av avfolkningen i de andinska provinserna bör ha varit mindre katastrofal än i Nya Spanien. Landet var mera svårforcerat och oåtkomligt; den infödda befolkningen kan ha varit glesare fördelad; antalet spanska kolonisatörer var mindre; det fanns mera oanvänt land, särskilt i höglandet, där boskapen kunde beta utan att förstöra odlingarna; och rasblandningen gick långsammare och var mycket mindre omfattande. Med allt detta i minnet fick ändå tillbakagången av arbetande och skattebetalande klasser i alla dessa områden ganska likartade konsekvenser som i Nya Spanien.

Under samma tid, från slutet av 1500-talet, gick Spanien självt mot en ekonomisk och demografisk nedgång som inte blev hävd förrän i början av 1700-talet. Befolkningsfakta är underligt nog knappare och svårare att klarlägga för Spaniens del än för Nya Spanien; men det finns belägg för en minskning av befolkningen i de flesta större städerna och en påföljande nedgång i de ekonomiska aktiviteterna, i skarp kontrast till den stadiga tillväxten i början och mitten av 1500-talet. Vad gäller landsbygden finns det bevis för att inte bara Spanien utan de flesta länder i västra Medelhavsområdet drabbades hårt av avbetning, jordutsugning, erosion och därmed följande befolkningsnedgång på 1600-talet. Sjukdomar hade också här stor betydelse. Epidemier som drabbade ovanligt hårt inträffade — tillsammans med betydande missväxt — under 1599-1600 och sedan 1649-51. Den andra epidemin drabbade huvudsakligen Andalusien, som till följd härav var avskuret från resten av Spanien i många månader. I Sevilla dog 60 000 människor — ungefär halva stadens befolkning. Den vikande ekonomiska styrkan hos moderlandet skapade ytterligare svårigheter för kolonierna. Då Spanien inte kunde konsumera koloniala exportvaror, som ull, hudar, färgämnen och andra produkter i full utsträckning, kan det mycket väl ha haft återverkningar på nyproduktionen av dessa varor i Nya Spanien och i det karibiska området. Likaså, då spansk industri inte förmådde leverera fabriksvaror i tillräcklig mängd och till rimliga priser till de spanska städerna i Amerika, förvärrades de svårigheter som den koloniala produktionen redan hade. Minskning av utkomstmöjligheter och försämrade levnadsomständigheter drev många spanjorer till Amerika där det även om de ekonomiska omständigheterna kan ha varit dåliga, dock fanns mera mat än i Spanien. Det är värt att lägga märke till att vicekonungen Luis de Velasco i början av 1600-talet i ett av sina pessimistiska meddelanden nämnde att han fruktade att livsmedelsbristen i Nya Spanien kunde komma att bli lika allvarlig som i Spanien; men så dåligt blev det aldrig, åtminstone inte för spanjorer. Emigranterna från Spanien bidrog mycket litet till det direkta arbetet i kolonierna, men de var förlorade för Spanien. På grund av den desperata finansknipa som staten befann sig i från slutet av 1500-talet och genom hela 1600-talet drevs man till alltmera beslutsamma åtgärder för att mjölka pengar ur kolonierna. Tilläggsavgifter, gåvor och lån som utkrävdes från enskilda personer och skrågillen, betalning för ämbeten, förläningar, benådningar, titlar och tjänster av alla slag; allt detta ökade bördan för de spanska städerna i Amerika under en tid då de allt sämre kunde bära den. Genom sin samtidighet påverkade de ekonomiska och demografiska kriserna i Spanien och Spanskamerika varandra till bådas nackdel.

2. Spaniens ekonomiska beroende av sina amerikanska kolonier

Filip II var den förste regenten som härskade över hela Pyreneiska halvön. Under senare delen av

hans långa regering erkände både Kastilien, León, Portugal, Navarra, Aragonien, Katalonien och Valencia hans styre. Utanför Pyreneiska halvön härskade han över Flandern, Artois, Franche-Comté. Men Holland och Zeeland stod envist emot honom. Filip II övergav aldrig förhoppningarna att återta dessa områden och han förutsåg aldrig den enorma makt som de snart genom sin sjöfart och sin handelsskicklighet skulle nå. Också England, tidigare en satellitstat, var nu en fiende så länge Elisabeth I levde. Även om engelsmännen kunde försvara sig mot invasion och utdela förödande slag mot den spanska sjöfarten när de tog till offensiven, var de ändå inte i stånd att göra Spanien en mera varaktig skada. I Sydeuropa syntes Filip II:s makt oövervinnerlig. Genom kontrollen över hertigdömet Milano kunde han uppehålla en regelbunden kontakt med sina kusiner i Österrike och nästan inringa Frankrike. Hans inflytande i Mellanitalien var säkrat genom stödpunkter (presidios) längs Toskanas kust; i södra Italien var han konung av Neapel och Sicilien, och härskare över Sardinien. I Nordafrika hade han Oran, Ceuta, Tanger och Kanarieöarna i sin makt. Som kung av Portugal regerade han även över de andra ögrupperna i Atlanten: Azorerna, Kap Verde-öarna och Madeira. Stora besittningar medförde naturligtvis stora förpliktelser; och förutom oupphörliga krig i Europa, i synnerhet med Frankrike, såg Filip II sig själv och sitt stora välde i västra Medelhavet som kristendomens största bålverk mot de otrogna, det Ottomanska sultanatet i Levanten. Mot turkarna hemförde Filip II:s flottor åtminstone en bejublad seger. I norra Europa var hans styrkor mindre framgångsrika; men genom hans sista ansträngningar att överlämna ett fredligt arv till sin son lyckades han dra sig ur sitt franska äventyr genom Vervins-fördraget, och förhandlade fram en uppgörelse i Nederländerna där flamländarna fick ett sken av självbestämmanderätt, vilket räddade ansiktet på alla parter. Filip III ärvde ett rike, som trots att det var behäftat med ekonomiska svårigheter dock var centrum i ett imperium, fruktat och respekterat i hela Europa. Spanska trupper, i synnerhet det tunga infanteriet, hade rykte om sig att vara oövervinnerliga, ända från El Gran Capitáns dagar och det ryktet stod sig fortfarande. Till sjöss var Spanien mera sårbart; men Spaniens och Portugals sammanslagna handelsflotta var kanske rentav Europas största. Den var ännu inte allvarligt överflyglad av den holländska handelsflottan; den var dubbelt så stor som den tyska, och tre gånger så stor som den engelska och franska; antalet krigsskepp var i överensstämmelse härmed. Det spanska inflytandet i Europa i slutet av 1500-talet fungerade inte bara genom militär styrka och sjökrigsmakt. Spanska seder och uppträdande, särskilt klädmodet, imiterades vida i Europa. Inom konsten, speciellt måleri, litteratur och drama gick Filip III:s Spanien mot en guldålder: med Cervantes, Lope de Vega och Calderón: med Zurbarán, Velázquez och El Greco. Spaniens historia under 1600-talet uppvisar en avmattning av rikedom, inflytande och makt, och går vid slutet av detta århundrade mot total kollaps. Graden och spridningen av denna avmattning skiftade mellan olika aktiviteter. Inom konsten och de därmed hörande sederna, klädmodet och det sociala uppträdandet fortfor det spanska inflytandet förbi mitten av 1600-talet. Inom litteratur och drama samt i måleri och dekorationsmåleri fortsatte Spanien att frambringa människor med en imponerande skaparkraft. Hovet och adelsmännen och kyrkan ståtade med en slösande prakt, som alltmera översteg vad landet orkade med. Varken konstnärerna eller deras gynnare tycktes lägga märke till den sönderfallande ekonomiska bas på vilken deras storhet berodde. För den militära styrkan och det diplomatiska inflytandet var nedgångsprocessen snabbare, även om den inte kom plötsligt och omedelbart. Det första tecknet på sviktande förtroende visade sig tidigt.

Det tolvåriga vapenstilleståndet med holländarna som slöts 1609 av Spínola på Lermas instruktioner gav dem "utan att egentligen önska det" i praktiken oberoende, fastän det ännu inte var erkänt. Det gav dem dessutom fri handelsrätt med Spanien och därigenom en möjlighet att dela vinsterna från Västindien, för att inte tala om möjligheterna till otillåten direkthandel. Av mera omedelbar betydelse var att stilleståndet gav holländarna kontrollen över Scheldemynningen vilket för staden Antwerpen (som redan två gånger hade krigshärjats) och hela de "lydiga pro-

vinserna” betydde att de snart råkade i fattigdom. 1600-talets Spanien hade dock fortfarande stora amiraler och generaler i sin tjänst. Spínolas erövring av Breda 1625, firad i en av Velázquez' största målningar; Fabrique de Toledos seger över den holländska flottan utanför Gibraltar 1626; kardinalen Infante Ferdinands lysande seger vid Nördlingen 1634 under Trettioåriga kriget — alla dessa var betydelsefulla segrar av spanska trupper mot betydande fiendestyrkor. Men även om spanjorerna på 1600-talet vann ett par segrar, förlorade de ändå alla sina krig. Det förkrossande nederlaget vid Rocroi 1643 gjorde slut på myten om de oövervinnerliga *tercios*. Den spanska taktiken och militära organisationen som hade dominerat europeiskt militärt tänkande i över hundra år, hade blivit otymplig och gammalmodig och övergavs snabbt efter Rocroi av de flesta krigsmakter i Europa och ersattes med fransmännens mera flexibla och öppna metoder, som de hade lärt sig av Gustav II Adolf. Efter westfaliska freden 1648, där Förenade Nederländerna formellt erkändes som en fristående stat, lättade trycket på de spanska trupperna ytterligare av Frondens förvirrade skede i Frankrike; men den avgörande freden med fransmännen i Pyrenéerna 1659 lade i öppen dag för alla Spaniens grannar, allierade och motståndare att de hade att göra med en andrerangstat. Det nya klimatet var också märkbart i Spanien genom den stämning av fred-till-varje-pris med vilken detta förödmjukande fördrag mottogs.

1500-talet hade för Spanien varit en epok av framväxande enhet och ordning. Särskilt väl hade Filip II lyckats att fast etablera kungamakten i landet. Han var noga med att respektera Aragoniens och Kataloniens särrättigheter och behandlade deras återkommande olydnad med politisk mildhet; och i allmänhet blev han åtlydd. 1600-talet var däremot en tid av söndring och revolt. Baskerna i Vizcaya reste sig på 1630-talet och hotade att söka hjälp i Frankrike. En ännu allvarligare revolt bröt ut i Katalonien på 1640-talet — i realiteten ett inbördeskrig, som varade i tolv år och slog sönder Kataloniens ekonomi fullständigt. Därtill kom stora resningar i Andalusien, Sicilien och Neapel, och 1640 började Portugal ett lyckosamt befrielsekrig mot Spanien. Dessa uppror, antingen de gällde de högre klasserna eller var folkresningar eller hade en nationalistisk karaktär hade alla ett samband med det ständiga trycket av krig i utlandet, varvid kastilianerna försökte få lydländerna att bära merparten av de krigsbördor som Kastilien ådrog sig. Ett av katalanernas allvarligaste klagomål var mot härbärgerandet av spanska trupper på väg till eller från Frankrike. Resningarna återspeglade också en försämring av de styrandes personliga kvalitéer. Under hela 1500-talet regerades Spanien av män med energi, talang, och sträng plikt känsla. Karl V, i början en avskydd utlänning, blev älskad och beundrad. Filip II blev, trots att han var föga omtyckt utanför familjen, med rätta fruktad och respekterad. Filip III var emellertid inkompetent och lat; Filip IV var, trots sin goda natur och stora intelligens, en oduglig klåpare till kung. De båda senare lämnade ansvaret till största delen i händerna på ministrar som tillika var deras personliga favoriter och som, hur stor deras förmåga än var, blev avundsjukt bevakade av de övriga adelsmännen och fick bära hela skulden för regeringens misslyckanden. Dessa *validos* främst Olivares — behandlade med kastiliansk arrogans länderna vid kusten mera som provinser än som skilda statsenheter, vilket dessa själva höll sig för att vara genom sin lag och tradition. Det är sant att deras särrättigheter, särskilt Kataloniens, om de strängt hade tillämpats, skulle ha gjort centralregeringen maktlös och måste ha varit en källa till bitter missräkning för varje handlingskraftig minister; men sådana män som Olivares' försök att sätta sig över lagen ökade naturligtvis hatet mot Kastilien. Slutligen var Karl II en stackars idiot, oförmögen att regera, välja ministrar och hålla dem kvar vid makten. Starka stater har emellertid ofta överlevt perioder med dåliga regenter. Försvagandet av den spanska regeringen berodde inte bara på de senare Habsburgarnas oduglighet utan på de omständigheter som var rådande: Kronans sjunkande inkomster och den ekonomiska avmattningen i hela landet.

Medan Spaniens politiska och militära tillbakagång gick steg för steg och inte blev uppenbar för

världen förrän mot mitten av 1600-talet, var den spanska ekonomins misslyckanden att hålla jämna steg med de oerhörda krav som ställdes på den tydliga redan före utgången av 1500-talet. Större delen av 1500-talet var på det hela taget en tid av ekonomisk framgång för Spanien. Tillväxten var särskilt märkbar genom de större städernas ökade befolkning och industriaktivitet. Ändå förklarade sig Filip II — trots stigande inkomster från Kastilien och från ett stort och skiftande välde — ett flertal gånger i konkurs för att undgå en del av sina enorma skulder till internationella bankirer. Hans efterföljare under 1600-talet hade det ännu värre och drevs till ännu desperatare finansdrag, som t.ex. upprepade myntförsämringar. En fattig regering betydde på den tiden inte nödvändigtvis ett fattigt folk. I nästan alla Europas länder var metoderna för skatteindrivning oekonomiska och ineffektiva; och i Spanien, och i synnerhet i de avlägsnare lydrikerna tillät de konstitutionella traditionerna ett avsevärt motstånd mot nya krav. Allt tyder på att under hela 1600-talet inte bara den spanska Kronan utan landet självt och de flesta av invånarna blev allt fattigare. Det blev allt svårare att skapa resurser till att underhålla armé, flotta, hov och förvaltning.

Under hela denna period av stigande fattigdom behärskade och beskattade den spanska Kronan alla de mest tätbefolkade delarna av Amerika. De territorier som gick förlorade för Spanien i Amerika var utan betydelse, fast de orsakade en bitter förödmjukelse. Dessutom kontrollerade den spanska Kronan från 1580 till 1640 indirekt portugisisk kolonisation i Brasilien och portugisiska fästningar, fabriker och slavläger i Väst- och Östafrika, i Indien och i den indonesiska övärlden. Trots de förluster till lands och till sjöss som holländarna åsamkade Spanien, var handelsmöjligheterna i besittningarna fortfarande stora. I vilken utsträckning bidrog då besittningarna i Amerika till det växande välståndet i Spanien på 1500-talet? I vilken utsträckning påskyndade, fördröjde eller förändrade kolonierna fattigdomen och den militära nedgången i Spanien under 1600-talet?

Vid varje försök att göra en summering måste man hålla i minnet att Spanien ingalunda var ett folkrikt land. Under 1500-talet ökade befolkningen över hela Pyreneiska halvön, i synnerhet i städerna; men mot slutet av århundradet var befolkningen i alla de spanska rikena tillsammans ändå bara hälften av Frankrikes befolkning och endast tre fjärdedelar av Italiens. Den totala befolkningen i alla Filip II:s lydländer i Europa och Nordafrika var ungefär densamma som hela Frankrikes. Med Portugal tillkom omkring en miljon människor, men detta uppvägdes av förlusten av Nederländerna. Samtida uppskattningar av folkmängden — t.ex. de venetianska sändebudens beräkningar — är föga mera än gissningar, och det material, som modern forskning skulle kunna basera en mera exakt beräkning på, är bristfälligt. Det anses allmänt att befolkningen gick tillbaka under 1600-talet. Den kan under sista årtiondet av Filip II:s regering för enbart Spanien ha varit omkring 8 miljoner. Många beräkningar får den till 6 miljoner hundra år senare. Som nämnts drabbades Spanien av en rad allvarliga farsoter vid denna tid. Likaså drabbades andra europeiska länder, mer i Spanien verkar det som om folket sakna de den motståndskraft som gjorde det möjligt för folken i andra länder att snabbt återhämta sig från sådana katastrofer. De många nedslitande krigen måste ha varit en av orsakerna till denna svaghet. Arméerna var visserligen små i förhållande till hela folkmängden, men förlusterna var ofta ganska stora Vid Rocroi förlorade spanjorerna 14 000 av en armé på 26 000 man. Sådana förluster berörde den kraftfulla och fruktsamma delen av den manliga befolkningen. Förmodligen var ändå kronisk undernäring en viktigare orsak till svagheten, eftersom den drabbade nästan alla samhällsklasser i någon form. Spanien i helhet upphörde att vara självförsörjande med säd omkring mitten av 1500-talet, och kom därefter i stadigt ökat beroende av import; men Sicilien och andra överansträngda veteodlande områden i västra medelhavet gav allt mindre överskott och den myckna säden i Nordeuropa var i händerna på Spaniens fiender. Under 1600-talet förvärrades

denna situation. Den samtida pikaresklitteraturen är full av omnämningen av hunger. De stela och utmärklade ansikten som är bekanta från tavlor som t.ex. Greve Orgaz' begravning återger inte bara El Grecos stilistiska egenheter. De flesta spanjorer var hungriga mest hela tiden. De var utan tvekan sämre försedda än fransmän, engelsmän och holländare i allmänhet. Under dåliga år kom landet nära katastrofal svält. Hungern minskade motståndskraften mot sjukdomar. Under de besvärliga och hopplösa år som följde efter större epidemier hindrade hungern en lika snabb återväxt som i andra delar av Europa.

Under de rådande omständigheterna av hunger, krig och farsoter fick de befolkningsförluster som följde av vissa gruppers fördrivande ur riket samt den regelrätta emigrationen ökad betydelse. Den viktigaste händelsen i det avseendet var utdrivandet av moriskerna mellan 1609 och 1614, och den mest betydelsefulla emigrationen var den som gick till Amerika. De utdrivna moriskerna var för det mesta enkla bönder som i årtal hade varit offer för social och ekonomisk diskriminering. Antalet utvisade beräknades av kommissarier som handlade deporteringarna till 101 694 förutom spädbarnen. Kommissarienoteringarna var säkert inte kompletta; några ekonomiska historiker har satt talet så högt som till 400 000. De sociala och ekonomiska konsekvenserna drabbade Valenciaområdet kraftigast, i synnerhet produktionen av socker, ris och vin; trots detta berördes priserna på dessa varor i det övriga landet förvånansvärt litet. Jordägarna i moriskernas områden förlorade emellertid arrenden och arbetskraft och kapitalägare som hade lämnat lån och krediter till jordbrukarna förlorade dessa pengar. Åsikterna går isär om omfattningen och betydelsen av utdrivningen av moriskerna. Den var säkert en bidragande orsak till Spaniens allmänna ekonomiska tillbakagång. Å andra sidan var de religiösa fördomarna och samhällsplittringen så starka att få människor (förutom de direkt drabbade jordägarna och antagligen moriskerna själva) klagade över händelsen. De flesta samtida skribenter ansåg fördrivningen både förtjänstfull och i stort positiv.

Utdrivningen av moriskerna var en händelse som var koncentrerad till fem års tid. Emigrationen till Amerika pågick däremot fortlöpande under 1500- och 1600-talen. Antalet människor kan inte exakt fastställas. Det råder ingen tvekan om att de vita eller så kallade vita i Amerika stadigt ökade i antal. Enbart i Nya Spanien ökade de från ca 1 000 år 1520 till 63 000 år 1570 (enligt López de Velasco) och till ca 125 000 (enligt Díez de la Calle) vid mitten av 1600-talet. Hur mycket denna tillväxttakt berodde på immigrationen och hur mycket den berodde på den naturliga folkökningen i Amerika är svårt att säga. Emigranter som lämnade Spanien måste ha licens och vara registrerade, men för många år på 1500-talet saknas noteringar och de som finns räknar inte med den förbjudna emigrationen som kan ha varit ganska stor: deserterande sjömän från handelsflottan, osv. Å andra sidan måste ett stort antal av dem som blev registrerade när de lämnade Spanien ha dött under resan eller kort efter ankomsten till Amerika. Med den allra grövsta gissning kan man anta att kanske 100 000 människor eller mera lämnade Spanien för gott och emigrerade till Amerika under 1500-talet. På 1600-talet kan utvandringen ha varit ännu kraftigare. Det finns inga exakta uppgifter upptecknade för att ens våga sig på en gissning. Dåliga livsvillkor och minskade ekonomiska möjligheter i Spanien stimulerade till emigration. Å andra sidan var fraktutrymmet begränsat — i allt högre grad under 1600-talet — och priset för överfarten var högt, och det fanns heller inget ordnat system för kontraktering som kunde jämföras med det som rådde i de engelska och franska kolonierna. Det totala antalet inblandade var aldrig stort; men de härstammade från ett folk som var på tillbakagång av andra skäl än emigration och en hel del av dem bör därför ha varit människor med kraft och initiativ. De var av alla yrkeskategorier och alla samhällsskikt utom högadeln, som inte reste över Atlanten annat än någon gång som vicekonungar. De kom från Spaniens alla hörn; Isabellas lag för att begränsa emigranterna till kastilianare fungerade aldrig i praktiken. Amerikas vita befolkning var i själva

verket mycket blandad, även med portugiser och en hel del accepterade icke-iberiska utlänningar; men de flesta emigranter var naturligtvis spanjorer. Kastilianare och andalusier var vanligast men det förekom också många basker, galicier och folk från Kanarieöarna. Endast Katalonien, Aragonien och Valencia var tämligen oberörda av emigrationen. Emigrationen måste räknas till de faktorer som bidrog till Spaniens befolkningsminskning på 1600-talet. Även om den spanska staten på det hela taget uppmuntrade till emigration fanns det de, bland annat utländska observatörer, som ansåg att det var en förlust. För att citera endast ett exempel: John Evelyn hänvisade, i en skrivelse från 1674, där han polemiserar mot den engelska utvandringen, till ”det katastrofala antal av våra män som dagligen söker sig till de amerikanska plantagerna, varifrån så få återkomma ... vilket i sinom tid skall beröva oss vårt folk, som det nu sker i Spanien, och skall föra oss till ruinens brant, som det sker för spanjorerna med Amerika”.

Spanien var inte bara glest befolkat; i allmänhet var landet också fattigt på naturtillgångar, och även detta måste hållas i minnet när man ska bedöma Spanskamerikas plats i det spanska ekonomiska systemet. De svala, fuktiga dalarna i Kantabrien tillät i mindre omfattning ett välmående regnjordbruk; Valencia och Murcia bidrog med subtropiska konstbevattnade skördar, och drabbades endast delvis av utdrivandet av moriskerna; Guadalquivir-flodens rika slättland var fullt av vinodlingar, olivplanteringar och vetefält; men över större delen av Spanien var livsmedelsskördarna i bästa fall fattiga och knappa. På de torra, steniga vidderna i centrala inlandet ägnade man sig åt boskapsdrift hornboskap i Andalusiens uppland norr om Guadalquivir, och får i Gamla och Nya Kastilien. Kastilien producerade stora mängder högklassig ull, varav en del exporterades via Burgos och hamnarna i Vizcaya, och en del gick till ylleväverier i Soria och Segovia. Under större delen av 1500-talet gick fårskötsel, ylleväverier och ullhandel stadigt framåt. Med expansionen ökade också antalet får. I ett torrt landskap med glest och kortlivat gräs rörde sig naturligtvis fårhjordarna över stora områden. De stora hjordarna följde efter det friska gräset. Fårägarskrået, La Mesta, erhöll genom sitt finansiella inflytande över Kronan och genom de halvnomadiserande herdarnas stridbarhet, flera privilegier för sina medlemmar: öppna boskapsvägar hundratals kilometer långa och rätt att utnyttja den brukade jorden efter skörden, rätt att fälla träd i skogarna längs vägen. Mestans privilegier hindrade effektivt all jordbruksutveckling och förvärrade ytterligare bristen på säd.

1500-talets gynnsamma situation för fårägarna fick ett slut mot 1570. Då rubbades det system av marknader och handelsplatser vid vilka ullen köptes och såldes, genom det långa kriget i Flandern, och många köpmän blev ruinerade genom de kungliga konkurserna. Både handel och industri började gå tillbaka för att sedan aldrig återhämta sig. Under samma tid hade fåren själva ökat i antal och åstadkommit ytterligare skada. De förstörde gräset och den växande säden, vilket ledde till jorderosion. Genom att beta av de unga skotten hindrade de skogarnas återväxt. Slutet av 1500-talet och början av 1600-talet var en tid med hårda vintrar och långa, torra somrar. I både Gamla och Nya Spanien förstörde de stora fårhjordarna sina egna livsmöjligheter. Mestans hjordar sjönk snabbt i antal och Mestan själv förlorade sin betydelse under 1600-talet; men skadan var redan skedd.

I skarp kontrast till Kastiliens tämligen primitiva agrara ekonomi framstår den spektakulära tillväxten av ett par industristäder. Fördubblad folkmängd i sådana centra som Burgos, Segovia och Toledo, och ännu snabbare tillväxt i Sevilla låter ana en industri- och handelsutveckling som åtminstone delvis måste ha berott på den stimulerande inverkan som amerikahandeln innebar. Visserligen förblev Spanien fortfarande främst ett råvaruproducerande land, med en export av vin, olivolja och ull i utbyte mot utländska handelsvaror; och olivolja och vin var just bland de mest eftertraktade varorna i Amerika. Men samtidigt försåg siden-, ull-, handsk-, läder- och knivsmidesindustrin inte bara hemmamarknaden utan levererade även på export till Amerika.

T.o.m. katalanskt kläde fann i stora mängder vägen till Amerika via Medina del Campo och Sevilla runt mitten av 1500-talet. Denna plötsliga industriutveckling visade sig emellertid vara en föga varaktig företeelse. Varken den interna spanska konsumtionen eller amerikahandelns ökade efterfrågan räckte till för att upprätthålla tillväxttakten. Då emellertid efterfrågan på industrivaror i Amerika fortsatte att stiga under senare delen av 1500-talet utan att spanjorerna förmådde följa upp denna utveckling, måste det finnas ett skäl till detta.

De amerikanska kolonierna utvecklades inte till vältillpassade och fungerande komplement till Spanien och Kastilien. Sevillas handelsmonopol har ofta skyllts för att på ett oförnuftigt sätt ha bromsat handeln över Atlanten. Visserligen brukar handelsmonopolen vanligen föredra att handla med begränsade varumängder till höga priser. Sevillas consulado var inget undantag. Mellan 1529 och 1573 fanns det emellertid flera andra vägar som stod lagligt öppna för exporthandeln; men de blev utnyttjade i ringa utsträckning. De lagliga restriktionerna ger alltså bara delvis en förklaring till handelshindren. Man måste hålla i minnet att den infödda befolkningen i Amerika på 1500-talet gick starkt tillbaka och att indianerna för det mesta hade ringa köpkraft. Exporthandeln till Amerika var nästan helt inriktad på varor för försäljning till de spanska kolonisterna. Det tidiga beroendet av importerade europeiska livsmedel till kolonisterna på de västindiska öarna var en av anledningarna till att Sevilla blev ett centrum för handeln med Amerika. Behovet av säd bortföll senare, både därför att spanjorerna började odla vete och för att en del av dem upptog vanan att äta majs istället. Den fortsatta efterfrågan på vin och olivolja fortsatte att ge vinst åt skeppare från Sevilla och Cadiz och deras andalusiska leverantörer. Men vinsterna från denna handel var blygsamma i förhållande till godsmängden och handeln var dessutom allvarligt hämmad av väderleken. Tunga och otympliga tunnor och krus var svåra att transportera landvägen till utskeppningshamnarna och till flodbryggorna; en regnig vinter kunde allvarligt fördröja och delvis förhindra att amerikafлотtor utrustades. Industrivaror var mera lönsamma och lättare att hantera. En del artiklar som var mycket begärliga i Amerika — lergods, sadelmakeriarbeten, siden — tillverkades i Sevilla och andra andalusiska städer och exporterades från Guadalquivir-hamnarna i stora mängder. Gränsen för en utvidgning av exporten sattes mindre av lagliga hinder och transportsvårigheter än av den amerikanska konkurrensen. Keramikverkstäder av europeisk typ växte snart fram i Amerika. och de flesta provinserna producerade stora kvantiteter av läder, varav en del bearbetades på platsen av lokala sadelmakare. I slutet av 1500-talet fanns det marknad bara för de bästa kvaliteterna av europeiskt lergods och läder; de vanligaste vardagsvarorna tillverkades lokalt. Vad beträffar sidenet användes det frikostigt av de rika kolonisterna; men försöken att etablera en sidenindustri i Nya Spanien hade efter en god start ändå misslyckats; från slutet av 1500-talet fick kolonisterna i Nya Spanien, och för en kort tid också de i Peru, via Manila tillgång till kinesiskt siden som var både billigare och av bättre kvalitet än det som infördes från Europa.

Av andra industrivaror från Europa som var begärliga i Amerika — ylle- och linnetyger av skilda kvaliteter, verktyg, vapen och järnvaror i allmänhet, glas, papper och böcker — tillverkades endast ett fåtal direkt i Andalusien. Ylletyger gick lätt att sälja, i synnerhet om de var av god kvalitet; grövre yllefiltar som användes av indianerna tillverkades vanligtvis från mitten av 1500-talet i Amerika. De viktigaste centra för ylleväveri av god kvalitet låg i Katalonien och Gamla Kastilien, långt från Guadalquivir och långt från de hamnar där varor lätt kunde utskeppas till Amerika. Spaniens landkommunikationer var även för samtida europeisk standard ytterst svårforcerade; och dessutom var under senare delen av 1500-talet den kastilianska ylleindustrin på nedgång av helt andra skäl. Inrikes tullavgifter hindrade dessutom fabriker från resten av landet att sända varor till kolonierna via Sevilla. Sevillas köpmän fann det mera ekonomiskt att importera kläde för utskeppning till Amerika sjövägen från Nederländerna och Frankrike. Inom

järn- och stålhanteringen råde liknande förhållanden. Varorna från Bilbao och Toledo var av utmärkt kvalitet, men de höga priserna och transportsvårigheterna gjorde dem föga konkurrenskraftiga. Liknande artiklar från Nordeuropa, fraktade till Sevilla av holländska köpmän, konkurrerade ut dem från amerikahandeln. Redan i slutet av 1500-talet var således en betydande del av de varor som skeppades från Sevilla till Amerika — fortfarande med undantag av vin och olivolja — av utländskt ursprung. Under 1600-talet gick befolkningen och den industriella utvecklingen i nästan alla spanska städer utom Madrid snabbt tillbaka. Kolonisterna i Amerika fick då nästan hela importen av industrivaror från annat håll. Holländska och engelska smugglare drev en blomstrande handel med de karibiska hamnarna. Utländska skepp ankrade i Cadiz och överförde landvägen illegalt sina laster, ofta med hamnmyndigheternas kännedom, till skepp som skulle segla med *flotas* västerut. Laglig export av industrivaror som det betalades tull för och som öppet skeppades via Sevilla var fransmännens inkörsport; vid slutet av 1600-talet hade fransmännen faktiskt kontroll över det mesta av den officiella handeln: köpmanshusen som tillhörde Sevillas *consulado* lånade ut sina namn och fungerade mot provision som agenter för franska exportfirmor.

Förutom europeiska livsmedel och industrivaror behövde kolonisterna också afrikanska slavar. Spanjorerna hade ingen laglig tillfart till Guineakusten som stod för merparten av slavexporten; portugiserna var de främsta slavhandlarna på 1500-talet men hade ingen laglig väg till Spanskamerika. Före 1580 måste slavköpmännen, förutom genom smuggling och temporära enstaka handelslicenser, köpa slaverna från portugisiska mellanhänder och skeppa dem via Sevilla. De därmed följande utgifterna, svårigheterna och dröjsmålen bidrog till dödligheten bland slaverna under transportererna och till deras pris när de väl hade kommit fram. En lösning på detta problem skyntade i och med att de två länderna förenades 1580. Och år 1595 slöt spanska regeringen det första av en lång rad slav-*asientos*. Det var ett avtal i syfte att arrendera ut slavhandeln eller det mesta av den till en portugisisk entreprenör som skulle organisera hela handeln och hålla egna handelsposter i Spanien, Afrika och Amerika. Denne kunde med sina underleverantörer skeppa slaverna direkt från Afrika till Amerika och vidta egna åtgärder för konvoj- och eskortsegling om det visade sig vara nödvändigt. Buenos Aires, som redan hade en betydande smyghandel med slavar mellan Brasilien och Alto Perú gavs officiellt fri som slavhamn. I gengäld för denna koncession skulle entreprenören åta sig att skeppa ett visst antal slavar till hamnar som Kronan angav, där det förelåg stort behov av dem. I början av 1600-talet skeppades allt, så väldiga mängder slavar till Spanskamerika med portugisiska skepp på dessa villkor, men Brasilien konkurrerade hårt om de tillgängliga slaverna och de blev aldrig nog många. Kompanjonskapet i den spanska slavhandeln var det enda som portugiserna fick i kompensation för förlusten av sin nationella frihet och för de olyckor som drabbade deras kolonier under det spanska styret. Den spanska Kronan i sin tur blev beroende av en samling halvutlänningar som tillfälligt och ofrivilligt var dess undersåtar och som själva snart skulle komma att förlora kontrollen över de största leveransställena för slavhandeln för den livsviktiga leveransen av arbetskraft till gruvor och plantager i Spanskamerika.

Den spanska industrins och handelns misslyckande att på ett tillfredsställande sätt förse amerikamarknaden med de varor som var mest begärliga där åtföljdes av ett lika stort misslyckande att exploatera Amerikas resurser av tropiska varor för försäljning i Europa. Sevilla hotade aldrig Lissabon, Antwerpen eller Amsterdam som centrum för import och distribution av kryddor. Sevilla hade ingen peppar eller kryddnejlika att fördela. De amerikanska kryddorna var obekanta och efterfrågan på dem steg mycket långsamt. Koschenill var en värdefull handelsvara men den förekom inte odlad utan insamlades av indianerna och de överkomliga mängderna var aldrig stora. Några amerikanska växter, t.ex. sötpotatis, som åts kanderad som sötsaker, eller doppad i

eryngium som sexualstimulantia — hade en begränsad kuriosamarknad. Kakao, som senare skulle komma att bli en ytterst värdefull handelsvara, importerades inte till Spanien förrän 1580, trots att Nya Spaniens erövrare hade blivit mycket förtjusta i den. Kakao förstörs dessutom snabbt i fukt och är därför svårt att skeppa i fullgott skick. Choklad blev populärt först vid mitten av 1600-talet. Tobak, en annan inhemsk amerikansk växt har givit upphov till mera rikedomar än allt silver i Amerika, men inte främst för spanjorerna. En del spanska läkare tilltrorde den en medicinsk användning och mindre mängder skeppades via Spanien i slutet av 1500-talet; men tobaksrökning kom inte i allmänt bruk i Europa förrän i början av 1600-talet. Då seglade andra sjöfarande folk med mera handelsinitiativ än spanjorerna till Amerika för att köpa tobak av ”vilda” indianer eller odla den för egen räkning i områden som inte hölls besatta av Spanien.

De flesta viktigare inhemska nyttoväxterna från Amerika — majs, potatis, cassava (maniok), svarta bönor — infördes efter hand till Europa av spanjorer och portugiser på 1500- och 1600-talet. Potatis har blivit en av de viktigaste huvudprodukterna i Nordeuropa, liksom cassava i Västafrika. Majs har blivit en fodervara av största betydelse, och används också till människoföda i stora delar av Central- och Sydeuropa, delar av Asien och Afrika. Det enorma tillskott av livsmedel som dessa växter utgjorde för Europa och Asien var bara en indirekt och omedveten följd av den spanska erövringen av Amerika. Spanjorerna i hemlandet var ytterst konservativa i sina matvanor och brydde sig föga om dessa växter. Det hade hursomhelst varit omöjligt att frakta större kvantiteter av dessa skrymmande livsmedel över Atlanten med den befintliga fraktkapaciteten. De importerades aldrig till Spanien och såldes inte heller till utlandet. Cassava introducerades med största sannolikhet i Afrika av slavhandlare som tog det med som slavgöda. Den version som ger Sir Walter Raleigh äran av att ha infört potatisen på Irland och därifrån till resten av Nordeuropa är ganska trolig. I Europa odlades majs först i större skala i Lombardiet vid slutet av 1500-talet. Den indirekta väg som den introducerades där framgår av dess italienska namn: *grano turco*.

Spanjorerna introducerade många arter av djur och växter i Amerika. En del av dem infördes därför att de var begärliga i Europa, med deras värde i den officiella amerikahandeln var begränsat, eftersom de konkurrerade med liknande produkter i Spanien. Socker odlades till exempel i södra Spanien och på Kanarieöarna. Socker från Amerika importerades till Sevilla från 1520 och framåt, och en del återexporterades; men den sockermängd som ingick i denna handel var aldrig särskilt stor. Det socker som producerades i Nya Spanien var i första hand avsett för lokal konsumtion, även om en del socker exporterades till Peru från Cortez' jordegendomar. Kolonisternas förtjusning över sötsaker var välkänd. En stor del av de västindiska öarnas sockerproduktion såldes från slutet av 1500-talet till utländska smygghandlare. Det var portugiserna i Brasilien som började producera amerikanskt socker i större skala för export till Europa. Bland de mindre betydande växtprodukter som exporterades från Amerika till Spanien var färgämnen de viktigaste; och trots att många var vilda skogsväxter, infördes dock den mest värdefulla, indigo eller anilin, och odlades i större skala. Dess värde inom amerikahandeln bromsades av den stagnation som spansk textilindustri befann sig i vid slutet av 1500-talet och genom hela 1600-talet, men stora mängder återexporterades via Sevilla. Animaliska produkter, i synnerhet hudar och talg, var stora exportartiklar från Nya Spanien och de västindiska öarna, men även dessa varor lades till Kastiliens egen produktion, utan att spela någon självständig roll. De talrika laster av hudar som fraktades med *flotas* gav ganska låga vinster, men var bättre än att sända skepp med tomma lastrum på återresan. Efterfrågan på läder var mycket större i Nordeuropa än i Spanien; och från slutet av 1500-talet började kolonisterna i de mindre västindiska kolonierna att sälja både hudar och socker till engelska och holländska smygghandlare, vilka fann det mera ekonomiskt att ta de risker som direkthandeln medförde, än att köpa

amerikanska produkter i Sevilla.

Mycket viktigare än dessa olika nyttovaror var, åtminstone inom den officiella handeln, de ädla metallerna. Guldets och ännu mera silvrets förstarangsställning bland amerikaprodukterna är den mest karakteristiska företeelsen i hela det spanska väldets historia, och dessutom den som mest sysselsatte samtidens fantasi. Den samtida litteraturen är full av anspelningar; Cervantes hänsyftningar i Rinconete y Cortadillo och *El celoso extremeño*⁹ är endast de mest bekanta. Inte vid något enda tillfälle under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet utgjorde guld- och silverleveranserna från Amerika mindre än 80 % av hela handelsvärdet. 1594, som var ett rekordår på 1500-talet, var proportionerna följande: guld och silver, 95,6 %; koschenill-färgämne, 2,8 %; hudar, 1,4 %; indigo, 0,29 %. Den komplicerade officiella amerikahandeln kan uppdelas i tre huvudgrupper: export till Amerika av vissa livsmedel och ett begränsat omfång och sortiment av industrivaror från Spanien; transitohandel via Guadalquivirhamnarna för en mera betydande mängd industrivaror från utlandet avsedda för Amerika; och slutligen importen till Sevilla av stora mängder omyntat guld och silver från Amerika.

Andelarna av respektive guld och silver är svåra att fastställa med exakthet på basis av existerande dokument; men från och med mitten av 1500-talet dominerade silvret helt, både i vikt och totalvärde. Mellan 70 och 75 % av de totala leveranserna tillhörde privatfirmor och enskilda. Kronans andel, som utgjordes av skatten från Amerika sedan administrationskostnaderna dragits av, utgjorde de resterande procenten; även om Kronan många gånger under krisåren, som tvångslån eller helt enkelt genom att beslagta, tillgrep ytterligare mängder tillhörande privatpersoner, något som bidrog till riskerna som dessa hade att räkna med vid transatlantiska transaktioner. Naturligtvis resulterade det i bedrägeri i olika former. Varje tillbakaväsende flotta stod under uppsikt av en högre officer, som var ansvarig för leveransen till Sevilla av hela lasten, och som avlönades genom avgifter från skepparna. Systemet sviktade på alla punkter. En del silverinspektörer var korrumperade, och rövarband, pirater och smugglare åsamkade spanjorerna stora förluster både i Amerika och på haven. Silvret överlämnades i hemlighet till utlänningar vid Azorerna och i Cadiz, och t.o.m. i Lissabon, som betalning för utländska varor och för att undvika den lagstadgade andel som Kronan inkrävde i Sevilla. En del silver smugglades in till Sevilla i säckar och tunnor bland andra varor. De officiellt registrerade leveranserna togs iland i Sevilla och inspekterades av *Casa de las Indias* och såldes sedan oftast vidare till silverhandlare. Dessa köpmän var Sevillahamnens mäktigaste män. På 1500-talet var de oftast enskilda kapitalister; men en förordning från 1608 tvingade dem att etablera bolag eller åtminstone gå i kompanjonskap — därvid uppstod i Spanien för första gången det begränsade kompanjonskapet, den så kallade *société en commandite*. Silverhandlarnas främsta uppgift var att göra upp med Myntverket om myntning av silvret; det var förbjudet att sätta silvertackor i omlopp. Sedan silvret väl hade blivit präglat gick det ut i den allmänna cirkulationen.

Den huvudsakliga inverkan som detta stadigt ökade tillflöde av silvermynt fick på Andalusien, Spaniens och gradvis resten av Europas ekonomier, är välkänd; en fortgående fastän varierande allmän prishöjning. Den allmänna prisnivån i Spanien steg med omkring 400 % under 1500-talet. Sambandet mellan det amerikanska silvret och de stigande priserna uppfattades vagt av ett par avancerade teoretiker; Jean Bodin fäste första gången uppmärksamheten på det år 1568 och hans argumentering upptogs av ett par spanska ekonomer på 1600-talet, bland vilka Moncada och Martinez de Mata var de främsta. Den spanska regeringen ställde sig emellertid kallsinnig till deras argument och strävade på alla sätt efter att öka produktionen och skeppningen av silver och att förhindra dess export från Spanien. Restriktionerna var inte, och hade heller ingen möjlighet

⁹ Noveller i "Novelas Ejemplares", 1613.

att vara, effektiva i stort; men de höll silvret kvar i Spanien och ökade härigenom skillnaden i allmän prisnivå mellan Spanien och resten av Europa. Lönerna gick naturligtvis upp i motsvarande mån, men som alltid låg de efter priserna. Denna löneeftersläpning, parad med tekniska framsteg, stimulerade industrin och handeln till framsteg i Spanien under 1500-talets första sjuttiofem år. Men i Spanien hann lönerna snabbare ikapp priserna än i resten av Europa. Under första delen av 1600-talet låg löneindex, baserat på perioden 1571-80, vissa år högre än priserna. Inom de industrisektorer där så skedde kunde vinsten endast komma av fortsatt teknisk vidareutveckling för att bringa ned kostnaderna; men den allmänna illusionen av välstånd, känslan av att pengar var lättkomna och föraktet för hantverk och kroppsarbete, stävjade den tekniska utvecklingen just när den som bäst behövdes. Vid början av 1600-talet hade denna pris- och löneutveckling med en betungande beskattning höjt de spanska kostnaderna och priserna så långt över resten av Europa att all industri dämpades och i synnerhet exportindustrin kom i en alltmera omöjlig situation. Till och med den traditionella exporten av råvaror led avbräck; under 1600-talet konkurrerade irländsk ull och svenskt järn alltmera framgångsrikt i Norra Europa med den ull och det järn som utskeppades från Bilbao. Bland de inhemska industrier som främst drabbades var skeppsbyggeriet; Spanien har alltid varit beroende av importerad segelduk och tågvirke; i början av 1600-talet förde stigande kostnader, teknisk konservatism och avverkningen av skogsbeståndet skeppsbyggeriet till nästan totalt stopp.

Mellan 25 och 30 % av det silver som skeppades från Amerika till Spanien tillhörde Kronan. Från samtida grova och ofullständiga beräkningar är det nästan omöjligt att som vid en modern budgetuträkning fastställa hur stor andel av den kungliga inkomsten som kom från denna källa. Andelen steg under sista hälften av 1500-talet förmodligen från 10-12 % till så mycket som 25 under rekordåren på 1590-talet. Vid sidan av det absoluta värdet hade amerikainkomsterna ett eget värde genom att de kom i form av tackor och genast kunde omsättas. De var eller föreföll åtminstone vara säkra och garanterade. Metallen fanns i berget och vice-konungaregeringarnas makt att dirigera arbetskraft garanterade utvinningen, vilka lidanden som än drabbade Amerika därvid. Silverskatterna inkrävdes av avlönade ämbetsmän, inte av "uppbörds-jobbare". Bedragare, tjuvar, bandittråder till lands och pirater eller fientliga kapare till sjöss, utkrävde naturligtvis sin tribut och den var betydande; men på 1500-talet lyckades det att med framgång bevaka silvret mot dessa förluster. Amerikainkomsterna var inte bundna av några villkor. Kungen behövde inte för att få dem i sin hand genomgå veckolånga förhandlingar med *cortes*¹⁰ eller skrårepresentanter, eller avge några löften för att dämpa klagomålen, eller redogöra för vilka avsikter man hade för pengarnas användande. Skatten var hans personliga ensak, att använda som det passade honom. Förmånen av en stor fristående skatteinkomst, hur mycket det än gick emot de konstitutionella friheterna, var en stor fördel från administrationssynpunkt och spanjorerna gav i allmänhet sitt gillande. Storleken av amerikainkomsten överdrevs också både i Spanien och runt Europa. Den uppmuntrade den spanska Kronan till en överskattning av sitt internationella ansvar, inflytande och makt; och väckte, omvänt, en överdriven fruktan och avund för Spanien bland de andra europeiska länderna. Den framstod även för internationella finanshus som en värdefullare tillgång än den i själva verket var. När Kronan lånade pengar för krig och gjorde upp om över skeppning och inkvartering av trupper i Italien och Nederländerna och om fälttåg i Tyskland och krigsflottor på Atlanten och i Medelhavet, satte man upp amerikainkomsterna som främsta säkerhet. Fast den var stor och i folks fantasi var ännu större räckte aldrig skatteinkomsten till att täcka de enorma lånen på ett tillfredsställande sätt. Den var alltid förpantad till internationella finanshus långt innan den ännu hade lämnat Amerika. Varje avbrott eller försening av silverleveranserna skadade därför Spaniens kreditansende katastrofalt och fick återverkningar i alla

¹⁰ *Cortes* = den spanska riksdagen.

europiska finansskretsar. 1592 tvingades Filip II — i en period av stora silverleveranser och efter att två gånger ha vägrat möta sina skulder och finansiellt ruinerat landet — att offentligt medgiva i *cortes* att han fortfarande var skyldig mera än 13 miljoner dukater.

Spanien hade i början av 1600-talet kommit i en situation av ytterst farligt ekonomiskt beroende. Inflationsekonomins fortbestånd, regeringens krediter, uppehållandet av den kungliga auktoriteten inom landet och det politiska inflytande i utlandet, allt hade kommit att bero på det stadiga tillflödet av amerikanska silvertackor. Detta tillflöde var i sin tur beroende av sjöfarten, som delvis var portugisernas och andra utlänningars händer; beroende också av tillgången av slavarbetskraft som levererades av portugiserna, och av tillgången på industrivaror, oftast från Frankrike eller Holland och betalda med silver, både för spanjorens egna behov och för transitohandeln med Amerika för att erhålla mera silver.

Under 1610- och 1620-talet började detta system att falla sönder. Terms of trade, dvs. bytesförhållandet i handeln, gick alltmera till Spaniens nackdel. Oupphörliga krig med Förenade Nederländerna och Frankrike gjorde både att Spanien blev utarmat och att det blev svårare att erhålla livsviktiga importvaror. Portugiserna förlorade under det spanska styret genom engelska och holländska attacker både skepp och handelsposter och slavuppsamlingsläger i Västafrika, som utgjorde förutsättningen för leveranser av slavar till Amerika. År 1640 gjorde de uppror mot Spanien och hävdade sitt nationella självbestämmande, så att deras fartyg inte längre behövde tjäna Spanien. Det mest fatala var dock att tillgången på amerikanskt silver började sina. Delvis berodde detta på befolkningsnedgången och den efterföljande bristen på arbetskraft i gruvorna, men ännu mera på att de lättbearbetade och högavkastande malmfyndigheterna tog slut. När de rika dagbrotten började tryta måste gruvarbetarna antingen bearbeta sämre malm vid ytan eller också gå i djupa schakt. Det första alternativet ställde vissa problem vid silverutvinningen, och det andra ställde problem vid upphämtning, torrläggning och stöttesystem i gruvgallerierna, vilka 1600-talstekniken hade svårt att lösa; båda alternativen bidrog dessutom till ökade produktionskostnader. Den totala registrerade importen av ädla metaller till Spanien nådde sin högsta nivå mellan 1591-1600. Det årliga genomsnittet för dessa år har av J. Hamilton uppskattats till litet under 7 miljoner *pesos de minas*; en *peso de minas* är en vikt för tackor teoretiskt lika i värde med en *castellano* eller dukat. Under 1600-talets första sextio år löper uppskattningarna som följer: 1601-10, 5 580 833; 1611-20 5 464 058; 1621-30 5 196 520; 1631-40, 3 342 545; 1641-50 2 553 435; 1651-60, 1 065 488; det sista talet är nästan detsamma som för 1541-50, då de första stora silverfyndigheterna upptäcktes. Kronans del i den sjunkande importen gick ännu brantare tillbaka, på grund av ett ökat antal ämbetsmän och allmänna administrations- och försvarskostnader i Amerika. Presidenten i Finanskonseljen rapporterade december 1616 att ”under de senaste två åren har inkommit knappt en miljon dukater varje år” mot 2 miljoner om året de första åren av regeringen. 1620 hade Kronans inkomster gått ned till 800 000 dukater. När silvret blev knappare tog Kronan först till myntförsämring — något som Filip II alltid hade vägrat att överväga — och sedermera till myntprägling av oerhörda mängder *vellón*, mynt som var antingen av ren koppar eller en silver- och kopparblandning. Den inflation som var resultatet av tillflödet av silver från Amerika följdes sålunda av ytterligare inflation genom alltför stora utsläpp av kopparmynt, blandat med brant och katastrofal deflation genom nyckfulla myntuppvärderingar, som misstogs som botemedel mot höga priser och allmän penningbrist. Medan spanjorerna betraktades med avund för sitt monopol på de amerikanska silvergruvorna, såg de själva hur dessa ädla metaller drevs ut ur den allmänna cirkulationen fram mot 1600-talets mitt av ett besvärligt och ostadigt betalningsmedel. T.o.m. amerikakonvojernas proviant och utrustning måste köpas med *vellón* och ofta gick det guld och silver som anlände till Sevilla aldrig ut i cirkulationen inom Spanien. Den privata delen beslagtogs av Kronan för placering utomlands

tillsammans med Kronans egen andel; och ägarna gottgjordes med *vellón*. Det kunde t.o.m. tidvis råda brist på koppar i tillräcklig mängd för myntprägling till priser som Kronan kunde betala, särskilt genom den enorma efterfrågan på koppar till skeppsrustning och kanongjutning och genom svårigheterna att importera europeisk koppar under krigstid. 1643, som en sista ironi, anlöpte *Armadan*, amerikafloottornas örlogsfartyg, Sevilla med en last av amerikansk koppar till det spanska myntverket.

Då den främsta varan som amerikahandeln omfattade gick ner i volym och värde följde hela den övriga officiella handeln efter och gick allmänt tillbaka. Vändpunkten, dvs. då handeln istället för att expandera började gå tillbaka, är svårt att exakt ange; större delen av 1600-talet uppvisar med vissa variationer en statistisk plåtå, en period av tvekan och osäkerhet. Det genomsnittliga antalet fartyg som återvände från Amerika varje år hade på 1590-talet uppgått till omkring 130, med en stark nedgång 1597-98. Nedgången berodde på fientliga aktioner i Karibiska havet och utanför Cadiz 1595 och 1596, samt en kunglig konkurs 1597 och en epidemi 1596-97 som minskade köpkraften hos den spanska befolkningen i Nya Spanien. Handeln återhämtade sig mot slutet av detta årtionde och höll sig stadigt under 1600-talets första år. 1607 var ett katastrofalt år med endast 37 skepp utgående till Amerika; en förtroendekris på grund av rykten om en mättad marknad i Peru (vid Manila—Acapulco—Limahandelns höjdpunkt) och ytterligare en kunglig konkurs som låste kreditgivningen och försenade viktiga leveranser av kvicksilver från Fuggers *cessionaires* i Almadén. Delvis beroende på försenade seglatser som kvarstod från föregående år blev därför 1608 ett rekordår i *Carrerans*¹¹ historia. med över 200 utklarerade fartyg; och 1609 och 1610 gick stora skeppskontingenter västerut. Man kunde vänta sig att vapenstilleståndet med holländarna 1609 skulle lösgöra ytterligare krafter för att kunna expandera handeln; men viljan och kraften att expandera var undergrävd av ekonomisk svaghet och krig. Stilleståndet råkade sammanfalla med ett starkt prisfall i Nya Spanien, vilket troligen delvis berodde på Stilla Havshandelns blomstring vid samma tid. De förlorade förtjänsterna influerade nästa års handel så att seglatserna blev ännu glesare 1611. Dessutom hade många amerikanska marknader gått förlorade till konkurrenter under kriget och på grund av de höga spanska priserna kunde de inte återerövas. Mellan 1610 och 1621 som åtminstone formellt var fredsår, var det mesta *Carreran* kunde åstadkomma en ganska god handelsstabilitet; en mindre tillbakagång 1611-1612, en återhämtning 1614, återigen en tillbakagång mot slutet av detta årtionde. 1621 återupptogs kriget mot holländarna och Kronan gav sig in i desperata försök med kopparmyntprägling. Stabiliteten fick ge vika för våldsamma prissvängningar i Spanien och oregelbunden handelsvolym och värde. *Carreran* hade fortfarande kvar kapitalreserver och en betydande inneboende energi att fortsätta handeln med; men exportörernas tillit hade rubbats och kunderna ryggade tillbaka för priser som skruvats upp av brant stigande frakt- och försäkringsavgifter. Efterfrågan på kvicksilver i Nya Spanien sjönk betänkligt; den krympande gruvindustrin kunde inte använda de kvantiteter som regeringen skickade över. Trots att det totala antalet seglatser från Sevilla hölls förvånansvärt väl i nivå på 1620-talet i helhet, var nu ett större antal skepp kostsamma och oekonomiska örlogsfartyg. Antalet regelrätta handelsseglatser minskade undan för undan. Ironiskt nog valde denna gång *consulado*-köpmännen att tränga ut konkurrenterna från Kanarieöarna från handeln genom ett kungligt dekret; en pyrrusseger för Se-villamonopolet, och en förlust av små goda handelsskepp för *Carreran*.

På 1630-talet gick den officiella handeln in i ett skede av stark, kontinuerlig och otvetydig tillbakagång. Krig mot Frankrike bröt ut 1635 och åsamkade landet en allvarlig förlust i frakter eftersom en del av de varor som normalt skeppades var av franskt ursprung. Rekryteringen av

¹¹ *Carrera de Indias* = Amerikahandeln.

vana sjömän för den transatlantiska handeln blev allt svårare. Den mest bekanta och tillgängliga skildringen av Carreran — Veitia Linajes Norte de la Contratación som utkom år 1672 — ger en sorglig bild av handeln som var en skugga av vad den en gång hade varit. På 1650-talet övergick de officiella seglatserna till Amerika sällan fyrtio om året. Vissa år var de färre än tjugo, inklusive örlogsfartyg. Visserligen hade skeppen genomsnittligt ökat i storlek med åren, delvis beroende på att krigsskepp utgjorde en ökad andel av det totala antalet; men även om det förhöll sig så var det genomsnittliga årliga tonnaget med krigsskeppen inräknade, på 1650-talet mindre än en fjärdedel av vad det hade varit under seklets första år. Örlogsfartygen var, under de dåliga åren faktiskt flera till antalet än de handelsskepp de skulle eskortera och kostnaderna för dem steg från år till år. De avgifter som inkrävdes för att möta dessa kostnader steg i samma takt och blev allt svårare att indriva, emedan de allmänt kringgicks. 1660 övergav Casa de las Indias i ren desperation hela systemet av ad valorem-avgifter och ersatte dem med en godtycklig engångsavgift, som kallades för *indulto*.

Skepp av alla slag var svåra att uppbringa i tillräckligt antal, t.o.m. för den dämpade handeln på 1650-talet. Skeppsbygget i Spanien låg i dödsryckningar. Genom förlusten av Portugal 1640 hade Carreran gått miste om många goda skepp. Det skulle ha varit svårt att överhuvudtaget bibehålla handeln om det inte hade varit för den tilltagande hjälpen av västindiska skeppsvarv, främst de i Havanna. Västindiska skepp började dyka upp i handelssammanhang i betydande antal i slutet av 1620-talet. År 1650 var mindre än en tredjedel av skeppen som ingick i Carreran spanskbbyggda. Omkring en tredjedel, oftast små holländska karaveller, var byggda i utlandet. En annan tredjedel, inkluderande en del krigsfartyg, var byggda i Amerika; vilket är ytterligare exempel på Spaniens beroende av sina amerikanska kolonier.

Vid sidan av alla ekonomiska och demografiska överväganden; i vilken mån bidrog kriget och krigsförlusterna till denna katastrofala nedgång? Myten om Amerikas outtömliga rikedomar tog lång tid på sig att dö och det gjorde också den avund och fruktan som spanjorernas maktställning hade framkallat. Allteftersom Spanien blev fattigare och svagare blev spansk sjöfart och spanska kolonier mera sårbara och andra sjöfarare, särskilt engelsmän och holländare, blev alltmera lystna på att plundra dem.

Originallets titel: *Demographic Catastrophe and Economic Dependence* (ur Parry, *The Spanish Seaborne Empire*. Hutchinson, London 1965).

Översättning: Jens Nordenhök.